

DROBTINICE PROSTEGA ČASA

Prosti čas otrok med produkcijo in potrošništvom

Barbara Turk Niskač

15

IZVLEČEK

Prispevek na primeru pohajanja in družbenega omrežja TikTok analizira prosti čas otrok v odnosu do produkcije in potrošništva, na kar naveže vprašanje moralnega diskurza in družbenega nadzora. Na primeru TikToka avtorica predstavi, kako se briše meja med potrošništvom in produkcijo, pa tudi med prostim časom in delom. Na drugi strani predstavi pohajanje kot dejavnost, ki je do nedavnega obstajala v polju vsakdana onkraj družbenega nadzora.

Ključne besede: otroštvo, prosti čas, vsakdan, komodifikacija, TikTok, pohajanje

ABSTRACT

Taking as examples simply wandering around and the TikTok social network, the article analyses children's free time in relation to production and consumerism, with which the issue of moral discourse and social control can be connected. In the case of TikTok, the author shows how the borderlines between production and consumerism, as well as between free time and work, are erased. By contrast, wandering around is presented as an activity that until recently was part of the quotidian beyond social control.

Key words: childhood, free time, the everyday, commodification, TikTok, wandering around

Uvod

V razmišljanju o prostem času ne moremo mimo dejstva, da se ta vedno konstruira v odnosu do dela, oziroma kot njegovo nasprotje (Hunnicut 2007). Kot tak je zgodovinski produkt, ki se je kot specifična kulturna kategorija prvič pojavil v antični Grčiji. Z razvojem antičnih mest in sistema suženjstva je delo začelo predstavljati nekaj, kar ljudje počnejo le, če nimajo druge izbire, ter je postalo povezano s prisilo, ki se je navezovala na suženjstvo oz. nesvobodo (Harris 2007; Hunnicutt 2007). Stari Grki so torej začeli ceniti prosti čas šele, ko je razmah suženjstva na novo definiral delo (Hunnicut 2007: 58). Podobno kot v stari grščini je bilo tudi v latinščini delo (*negotium*) definirano kot nasprotje prostemu času (*otium*). Delo je predstavljalo le sredstvo za dosego cilja, ki je bil *otium* ali prosti čas (Hunnicut 2007: 66). Vendar prosti čas že v antiki ni bil vsem enako dostopen, saj so bile ženske, sužnji in priseljenci svobodnega rodu, ki so se smeli ukvarjati z obrtjo in trgovino (t. i. metojki), med delovno najbolj obremenjenimi prebivalci z le omejenimi

pravicami (Samaras 2017).

Koch (2013) navaja, da je imelo nedelo oziroma brezdelje vse do novega veka višji kulturni status kot delo. V času industrijske revolucije je prišlo do obrata, po katerem človek ne dela več zato, da bi živel, temveč živi zato, da dela (Weber 1988). S tem se je spremenil tudi odnos med brezdeljem in delom oziroma med prostim časom in delom. Industrijska revolucija je ob vzponu meščanstva in interesih države delo postavila za osrednjo vrednoto in ga opredelila kot produktivno dejavnost, po kateri si šele lahko privoščimo prosti čas. Ta je postal pomemben predvsem kot čas počitka in okrevanja za še več dela, ki je postalo samo po sebi osrednja vrednota. Prosti čas torej v tem kontekstu deluje predvsem kot sredstvo regeneracije za produkcijo. Ali z drugimi besedami – prišlo je do obrata, po katerem prosti čas postane sredstvo za doseganje in podpiranje višjega cilja – dela (Hunnicut 2007: 69). Medtem ko je v antični Grčiji prosti čas predstavljal lepilo, ki skupaj drži družbo, pa z vzponom kapitalističnega družbenega sistema to vlogo prevzame delo (Hunnicut 2007: 59). Vendar pa feministična teorija z vidika izkušnje ženske, ki je odgovorna za gospodinjska opravila in skrb za otroke, pod vprašaj postavlja koncept prostega časa kot dejavnosti, ki je nasprotna delu (Harrington 2007: 424). Kapitalistični ustroj je delo namreč razdelil na plačano in neplačano. Prav zato, ker ni plačano, se gospodinjska opravila ne dojemajo kot pravo delo (Federici 2012; gl. tudi Sitar 2017).

16

Medtem ko se prosti čas odraslih konstruira v odnosu do dela, družbeni pomen prostega časa pa je vedno povezan z ekonomskim sistemom, me v tem prispevku zanima, kako se konstruira prosti čas otrok med produkcijo in potrošništvom v navezavi na moralni diskurz in družbeni nadzor. V prispevku sledim širši definiciji, ki prosti čas označuje kot »stanje, ki izhaja iz posameznikove svobode izbire, notranje motivacije in kvalitete ali užitka izkušnje« (Harrington 2007: 422). Kot tak je prosti čas razumljen kot nasprotje delu in drugim obveznostim (Spracklen 2017), v primeru šoloobveznih otrok torej predvsem šolskim obveznostim. Podrobneje se posvečam dvema vidikoma prostega časa osnovnošolskih otrok. Prvi vidik ponazarjam skozi pohajanje, kot izkušnjo, ki se giblje onkraj produkcije in potrošništva in na katerega navežem koncept vsakdana (Hunnicut 2007). Drugemu vidiku, ki ga umeščam v kontekst brisanja ločnice med produkcijo in prostim časom, pa se posvetim skozi primer družbenega omrežja TikTok.

Prispevek je nastal v okviru podoktorskega raziskovalnega projekta, pri katerem je v obdobju do pisanja tega članka sodelovalo 18 družin. Izvedla sem 20 polstrukturiranih intervjujev s starši (s 17 materami in štirimi očeti) ter participativno fotografijo in pogovore ob fotografijah z 20 otroki, starimi med šest in 14 let. Vsi sodelujoči, predstavljeni v prispevku, bivajo v Ljubljani. V konceptualizaciji dela in prostega časa v otroštvu se nanašam tudi na analizo vsebine Pionirskega lista oziroma PIL-a ter na doktorsko raziskavo, v kateri sem med letoma 2010 in 2013 v dveh vrtecih na obrobju Ljubljane ter v ruralnem okolju v JV Sloveniji raziskovala odnos med delom, igro in učenjem v predšolskem obdobju. Preden predstavim pohajanje in TikTok kot dva vidika preživljanja prostega časa otrok, pa se v nadaljevanju najprej posvetim kratki splošni analizi konstruiranja prostega časa otrok skozi čas.

Prosti čas otrok

Ariès (1991) je prikazal, kako se je na zahodnoevropskih tleh spreminjal odnos do otrok. Še v 17. stoletju so se otroci in odrasli igrali iste igre. Pomembno vlogo v vsakdanjem življenju so imeli tudi festivali, karnevali in sezonska praznovanja, na katerih so otroci sodelovali enakovredno kot odrasli. Otroci so se že kmalu začeli vključevati tudi v delovne procese (Cunningham 1995). V 18. stoletju so se otroci in igra ločili od produkcijskih procesov, s čimer naj bi se rodila ideja o otroštvu kot ločenem življenjskem obdobju (Ariès 1991; Cunningham 1995; Harrington 2007). Obvezno šolanje, ki se je uveljavilo v 19. stoletju, je deloma nadomestilo tudi tradicionalne vzorce socializacije, kot so skrb za sorojence in vajeništvo. V srednjem veku namreč ni obstajala ideja vzgoje, saj so otroci kmalu vstopili v širšo skupnost sorodnikov in soseske ter se vključevali v delo in druge dejavnosti odraslih. Šola je kot instrument discipline tako nadomestila tradicionalno vajeništvo, družina pa se je zaprla v zasebno sfero (Ariès 1991: 496–498). Ob tem Harrington (2007) poudarja, da je šele s tem, ko se je družina zaprla v zasebno sfero, nastal družinski prosti čas. Ta se je vedno navezoval tudi na vprašanje družbenega razreda. Medtem ko je srednji razred razvijal bolj prefinjene oblike preživljanja prostega časa, so delavski in revnejši sloji svoj prosti čas preživljali v krčmah in v postopanju po ulici (Harrington 2007: 420).

17

Med razlogi za zakonsko omejevanje dela otrok in zakonsko zaščito pred izkoriščanjem otroške delovne sile v 19. stoletju so bile poleg želje po zaščiti otrok pred izkoriščanjem v tovarnah tudi spremenjene okoliščine, ko so otroci kot množična delovna sila začeli predstavljati »tekmeča iniciativam za mehanizacijo tekstilne industrije« (Nardinelli v Niewenhuys 1996: 239). Poleg tega so številni delavski otroci takrat, ko so njihovi starši delali v manufakturah, ostajali sami doma in bili prepuščeni ulici. V svojem brezdelju in brezskrbnosti so političnim elitam predstavljali potencialno močno družbeno skupino in s tem, ko bi se izognili discipliniranju šole, cerkve in vojske, grožnjo obstoječemu družbenemu redu (Niewenhuys 1996; gl. tudi Foucault 1984; Salecl 1991). V tem obdobju so se pod okriljem moralnega diskurza, ki ga je narekovala nova delovna etika, osredičena na produktivnost, pojavila tudi razna gibanja z namenom organiziranja prostega časa. Ta so stremela predvsem k temu, da bi preživljanje prostega časa nižjih slojev prišlo pod nadzor, in so sledila vzgibu srednjega razreda po kakovostnem koriščenju prostega časa. Ideal racionalne rekreacije so predstavljali amatersko ukvarjanje s športom in umetnostjo, zbiranje in prostovoljno delo. Nasprotje tem so predstavljale dejavnosti, ki so bile namenjene izključno užitku, npr. dremanje, sprehajanje, brezciljno pohajanje, postopanje, in brezdelje. Te dejavnosti se niso skladale z novo družbeno ureditvijo, ki je delo oziroma koristno preživet čas postavila v središče družbene organizacije in družbene stabilnosti (Harrington 2007: 421–422; gl. tudi Foucault 1984). Pezelj na primeru splošnih špitalov in velikega zapiranja prikaže, kako so že od konca 16. stoletja špitali delovali tudi kot sredstvo discipliniranja revežev, predvsem otrok in mladine, kjer so jih učili reda, krščanske morale in dela – šlo je torej predvsem za izobraževalno in korektivno institucijo, kjer naj bi reveži vzljubili delo, ki omogoča zveličanje (2016: 184).

Procesi, po katerih so bili otroci izločeni iz dela odraslih, so se na Slovenskem ob relativno pozni industrializaciji odvijali nekoliko kasneje. Otroci, ki so odraščali v kmečkem gospodarstvu, pa tudi otroci iz delavskih družin so se namreč vse do 2.

svetovne vojne zgodaj začeli vključevati v delovne procese odraslih. Predstava, da je otroku igra potrebna, igrača pa nuja, se je pri nas začela uveljavljati v prvi polovici 20. stoletja (Tomažič 1999: 19). Vzgojni priročniki iz tridesetih let 20. stoletja so zagovarjali, da bi morala biti do vstopa v šolo igra glavno otroško opravilo. Vendar pa poudarjanje pomena igre ni izključevalo dela, ki je sočasno predstavljalo pomembno vzgojno metodo (Stupanova 1932). Otroci so se konec 19. in v začetku 20. stoletja pridruževali tudi raznim športnim in kulturnim posvetnim društvom, ki so imela sekcijo za podmladek, tako na primer telovadna in gledališka društva. Med prostočasne dejavnosti družin bi lahko uvrstili tudi nedeljske izlete in romanja (Kremešček 1970: 81–88; gl. tudi Ravnik 1981).

18

O splošnem uveljavljanju koncepta prostega časa otrok pri nas lahko govorimo v obdobju po 2. svetovni vojni. Šele v tem času se je zares uveljavilo šolanje oziroma učenje kot primarno delo otrok (Jeraj 2012), s tem pa prosti čas postane čas zunajšolskih obveznosti. Hkrati lahko zaznamo težnje, da se prosti čas otrok organizira tako, da ga bodo otroci preživljali čim bolj konstruktivno. Šolska reforma iz leta 1958 je v delo šole vključila tudi prostovoljne dejavnosti, ki so jih začeli imenovati tudi zunajšolske, in jih vnesla v svoj program, v šestdesetih letih pa se oblikuje tudi podaljšano bivanje (Čerin idr. 1983). Otrokom so bile tako na voljo številne brezplačne občolske dejavnosti. Še posebej so bile spodbujane politehnična izobrazba in športne dejavnosti, saj so bile razumljene kot ključne za razvoj socialistične družbe (Erdei 2004). V duhu državne ideologije, ki je potrošništvo razumela kot kapitalistično obsesijo z materialnimi dobrinami nasproti ideji socialistične produkcije (Erdei 2004), je bil tudi prosti čas razumljen kot produktivna in poučna dejavnost (Pušnik 2010). Če je bil prosti čas odraslih razumljen kot dejavnost, ki izboljšuje produkcijo in ne spada v domeno neugodnega potrošništva (Starc 2010), bi lahko za prosti čas otrok trdili, da se je uveljavljal kot dejavnost z izrazito vzgojno-izobraževalno funkcijo. Otroci so v svojem »prostem času« sodelovali tudi v pionirskih klubih, pionirskih hranilnicah, hišnih svetih, kmetijskih zadrugah, stanovanjskih in krajevnih skupnostih, samoupravne odnose pa so razvijali tudi na letovanjih in taborjenjih (Čerin idr. 1983; Jeraj 2012; Zajc Cizelj 2012). Vendar sta že v osemdesetih letih potrošniška kultura in popularna kultura začeli nadomeščati državno ideologijo, skupni otroški trg pa je postal tisto vezivo, ki povezuje otroško kulturo (Erdei 2006; gl. tudi Lazar 2006).

V devetdesetih letih so tržna ekonomija, menedžerski diskurz in podjetniška etika uveljavili nov ideal delovanja posameznikov (Vodopivec 2012). V tem obdobju poteka tudi proces privatizacije otroštva, odgovornost nad otrokovim blagostanjem pa prehaja iz države na družino. Otrokovo blagostanje tako postaja vedno bolj odvisno od socialnega kapitala in materialne podpore družinskih članov (Kovačič in Dolan 2017). Analiza vsebine Pionirskega lista, ki se je v začetku devetdesetih preimenoval v Pisani list oziroma PIL, nakazuje, da se je vse od osemdesetih let razkorak med produkcijo in potrošnjo začel povečevati tudi v otroštvu. V reviji že vse od začetka osemdesetih vedno več prostora zasedata popularna in potrošniška kultura. Če je bilo družbeno koristno delo v skupnosti do devetdesetih let v Pionirskem listu prikazano kot pomemben element tudi v otroštvu, je od devetdesetih dalje v PIL-u le še redko prisotno. Že Pionirski list je predstavljal posamezne otroke, ki so se odlikovali v prostočasnih aktivnostih in hobijih, kar v devetdesetih kot posebna rubrika PIL-a postane stalnica vse do danes. V zadnjem desetletju se pridruži predstavitev Youtube vlogerjev in različnih šovov,

npr. *Slovenija ima talent*, kar lahko umestimo v kontekst podjetniške delovne etike in digitalne revolucije, v okviru katere posamezniki s pomočjo družbenih omrežij dobesedno postanejo blago, s tem ko prodajajo svoj življenjski slog, svoje talente, hobije in sami sebe (gl. Gorz 1999: 43). V obdobju neoliberalne ekonomije od devetdesetih let dalje se z ideologijo samo-izpopolnitve in imperativa sreče, ko osebnost postane ključna sestavina delovne sile (Gorz 1999; Berardi 2013, 2015; gl. tudi Salecl 1991), ločnica med delom in prostim časom izrazito briše. V nadaljevanju na primeru družbenega omrežja TikTok podrobneje predstavim, kako se v tovrstnih okoliščinah poraja prosti čas otrok med produkcijo in potrošništvom.

TikTok med zabavo in komodifikacijo

V sodobni potrošniški družbi je neizogibno, da tržna logika prežema vse plati družbenega življenja. Komodifikacija je zaobjela tudi obdobje otroštva (Cook 2004) in prosti čas otrok (Cook 2007). Cook izpostavlja, da je »prosti čas dobesedno postal potrošnja« (2007: 305) in skoraj ne obstajajo oblike prostega časa, ki ne bi bile tako ali drugače komercializirane (Cook 2007: 309). V tem kontekstu se podrobneje posvetim družbenemu omrežju TikTok, ki uporabnikom omogoča, da z uporabo glasbene podlage in vizualnih učinkov ustvarijo kratke do 15 sekund dolge plesne in komične videoposnetke ter izzive, ki jih delijo na spletu – bodisi javno ali zgolj na svojem zasebnem računu. Drugi uporabniki lahko video remiksajo, delijo ali komentirajo, uporabniki pa si lahko izmenjujejo tudi sporočila. Po svetu ima TikTok preko 500 milijonov uporabnikov in velja za najbolj priljubljeno platformo med mladimi. Čeprav naj bi bila registracija uradno dovoljena le za starejše od 13 let, pa je TikTok priljubljen tudi pri mlajših osnovnošolcih – oziroma predvsem osnovnošolkah. Za razliko od Instagrama naj bi temeljil na »pristnosti« in bil bolj »zabaven«. Tako kot Instagram pa ima tudi TikTok svoje »vplivneže«. Obstajajo posebne agencije, ki za blagovne znamke izdelajo strategijo oglaševanja in nato kontaktirajo vplivneže, ki bi jih vključili v kampanjo trženja. Kot je dejala Maira Genovese, ustanoviteljica in direktorica agencije, ki se ukvarja z digitalnim oglaševanjem prek vplivnežev, obstajajo posebne platforme, ki s pomočjo algoritmov nudijo analizo sledilcev posameznega vplivneža. Analiza vsebuje starost sledilcev, od kod prihajajo in druge podatke, s pomočjo katerih se odločijo, s kom bodo sodelovali. Vplivnež naj bi po besedah Maire Genovese lahko bil »prav vsak«, hkrati pa naj bi bil »pristen«, »kreativen« in naj bi našel svojo nišo, ki mu omogoča ustvarjanje »vsebine, ki odmeva«. Maira Genovese poudari, da veliko znamk preko TikToka doseže generacijo Z: »Ta generacija morda še ni tako potrošniška kot druge, a je prihodnost in bo imela kmalu kupno moč, poleg tega pa lahko vplivajo na svoje starše« (Grbin 2019).

Otroci TikTok seveda dojemajo drugače in ne razmišljajo o tržnem mehanizmu, ki deluje v ozadju družbenih omrežij. Aplikacija je priljubljena zaradi svoje zabavne note, omogoča pa tudi aktivno ustvarjalno izražanje in klepet s prijatelji. Tretješolka Lili sicer nima svojega telefona, vendar mi je med pogovorom povedala, da rada posluša glasbo na maminem telefonu in na TikToku gleda »filmčke«. Medtem ko sva skupaj gledali posnetke na TikToku, si je Lili popevala znane popevke, na katere uporabniki snemajo videe. Čeprav so videi dolgi največ 15 sekund, se je Lili med gledanjem posnetkov hitro odločala,

katerega ne bo pogledala do konca, in že po nekaj sekundah prešla na naslednjega. Povedala je, da pogleda vse posnetke, ki so ji »zanimivi«, pomemben dejavnik pa so tudi posnetki, ki so zabavni, kot pravi ona, da »ja, to je ful smešn«. Lili ima na TikToku tudi svoj račun in objavlja svoje posnetke, ki jih je takole komentirala: »In pol tole sem posnela, ta je ful smešna. To prov dobr zgleda. To je ful zanimiv.« Lili je všečkov, ki jih prejme za svoje posnetke, vesela. Poleg plesnih videov objavlja tudi humorne posnetke z bratom, mačkom in eksperimentalno-ustvarjalne posnetke. Na enem izmed slednjih je na primer vrtela barvo, ki je bila videti kot jajčni rumenjaki, nato je razložila: »Ne, to je barva.« In že nadaljevala z ogledom naslednjega posnetka: »Joj kok je luštkan, glej k zobke kaže (njen maček – op. p), sedem lajkov.« Nato pa je dodala še en všeček, saj na TikToku lahko všečkaš tudi svoje posnetke, ne vidiš pa avtorjev všečkov. Lili na TikToku spremlja tudi Billie Eilish, ki je trenutno priljubljena med dekletki druge in tretje triade, »ker ima take dobre pesmi [...] ona je *bad guy*, ona je ful taka dobra«.

Zala, ki obiskuje šesti razred, je povedala, da sicer trenutno na telefonu nima TikToka, ker ji je vzel preveč prostora in si ga je zbrisala. Ko ga je imela, ga je lahko ob starševskem nadzoru uporabljala le 45 minut dnevno. Povedala je, da je imela zaseben profil in je objavila le dva videa, sicer pa je bolj gledala posnetke drugih. Zali je TikTok všeč, ker »lahko kakšne filmčke snemaš pa [da] so kakšni ful smešni«. Poleg tega vsebine, ki jih najdejo na TikToku, med dekletki predstavljajo tudi vir povezovanja in zabave, saj se plesnih gibov, ki jih vidijo v posnetkih, hitro naučijo (»pač velik se jih naučimo in pol kr tko, ne vem, med odmorom ... jes se spomnem, k sm tko včeri al pa predučerišnim ... sem rekla, gremo – tri, štiri, zdaj, in nas je tko ... vsi, k smo mel pač TikTok v razredu, smo začel plesat en ples in je blo ful smešn«). Zala je sama opozorila tudi na negativne plati TikToka, saj da »eni filmčki so ful dobri pa tko ful zabavni, eni so pa tko ne vem, ful grozni«, ter povzela primer dekleta, ki je zaradi »zafrkavanja«, ki ga je bilo deležno na TikToku, poskušalo narediti samomor. Zala, ki ji mama telefon občasno za kazen tudi za nekaj dni vzame, je povedala, da ji je bolje, »da mi telefon vzame, kokr da mam prepoved it k prijatelcam, ker mi je boljš s prjatlcam se družt, kokr bit na telefonu«. Nato pa je dodala: »Ampak včasih, če pa kej dobr nardim al pa kej tazga, pa se učim pa tko, pa včasih za oddih sem mal na telefonu, pa kej pogledam pa tko.«

Tudi petošolka Iva uporablja TikTok in s prijateljicami rada gleda objavljene posnetke. Iva ima zasebni profil, posnetke pa objavlja tudi skupaj s sošolkami in prijateljico. Ivina mama Ema (rojena 1975) je sicer izrazila mnenje, da se ji zdi za destletnike še prezgodaj, da bi uporabljali družbena omrežja. Iva ima zgolj TikTok, saj ji Facebooka in Instagrama mama ne dovoli, pa tudi sama ni izrazila želje, da bi ju imela. Glede TikToka pa je Ema dejala: »TikTok se mi ni zdel takrat, ko se je začel, prej je bil musical.ly, zdej TikTok se mi ni zdel tok nevaren, mislim nevaren tko v navednicah. Se mi zdi fajn, ker recimo res lahk narediš fajn videe pa tko kreativno, pa zraven je pač glasba, pa ples, pa to je neki, kar ona ma rada, pa se mi zdi to v redu.« Vendar pa Ema opaža, da gre tudi »TikTok v smer nekega ekshebicionizma, pa zbiranja lajkov in tko naprej, kar mi je recimo [...] nimam nekega zlo pozitivnega mnenja o temu.« Hkrati pa se ji zdi, da je dandanes »to neki neizogibnega«.

S strani staršev lahko zaznamo moralni diskurz, ki ne odobrava prekomernega preživljanja časa otrok na spletu kot pasivne oblike prostega časa. Zalina mama Neža

(rojena 1964) je ob pogovoru o prisotnosti otrok na spletu izpostavila, da je pomembno, da šole ponujajo tudi interesne dejavnosti in tako otrokom omogočijo, da čim več časa preživijo »aktivno«. Slednje je po njenem mnenju ključno predvsem od šestega razreda dalje, ko ni več organizirano podaljšano bivanje in so otroci prepuščeni sami sebi: »Jes mislim, da otrok mora imet eno vodenje [...], organizirano in nadzorovano otroštvo ravno v teh letih, k je najbolj kritično. Ker takrat si začnejo vse te fejsbuke ustvarjat pa ne vem kaj vse, a veste, takrat ni staršev doma, učitelov ni nikjer in so dejansko prepuščeni sami sebi. Tisti, ki imajo kake aktivnosti al pa starše, ki si lahko privoščijo, da jih financirajo, ker takrat te otrok rabi ravno tako al pa še bolj kot takrat, ko ga nosiš z dudo.« Čeprav osnovne šole pri nas še vedno ponujajo številne brezplačne interesne dejavnosti, je večina teh dandanes plačljiva.

Številni avtorji pri vprašanju vzgojnih praks, razumevanju otrok in njegovih potreb izpostavljajo vprašanje družbenega razreda (Evans 2006; Harrington 2007; Kusserow 2004; Lareau 2003) ter vlogo interesnih dejavnosti v službi produkcije in reprodukcije družbene neenakosti (Friedman 2013; Lareau 2003). Že Thorsten Veblen je izpostavil, da lahko potrošnja razumemo kot »sredstvo za razkazovanje bogastva« in »nov mehanizem ohranjanja že obstoječih družbenih razlik« (1998: 227). Veblen je v svoji analizi brezdelnega razreda poudaril, da mora ta »kultivirati tudi svoj okus, saj postane prefinjeno razlikovanje med odličnimi in nevrednimi potrošniškimi dobrinami norma« (1998: 229). Vzgoja prav tako postane sredstvo za izkazovanje uglednosti (Veblen 1998: 234), v tem kontekstu pa bi lahko razumeli tudi plačljive obšolske dejavnosti. S komercializacijo namreč tudi obšolske dejavnosti otrok prevzemajo vedno večjo vlogo razkazovanja družbenega statusa in ekonomske moči družine (Cook 2007). Po drugi strani tudi pametni telefoni, pametne ure in tablice prevzemajo vlogo razkazovanja statusa, le da se nekateri starši zavestno odločajo za slabši telefon, z manj prostora in slabše zmogljivosti tudi z namenom, da otrok lahko uporablja čim manj aplikacij, kot je izpostavila Ema.

Čeprav mlajši osnovnošolci TikTok uporabljajo predvsem v polju zabave, pa je samo družbeno omrežje zasnovano tako, da posameznike spodbuja, da lahko njihov hobi oziroma udejstvovanje na TikToku postane vir zaslužka, s tem ko tržijo določene blagovne znamke, ter torej prehaja med poljem potrošništva in produkcije. Po drugi strani lahko predvsem med starši zasledimo vprašanje, ali je TikTok oziroma preživljanje prostega časa na družbenih omrežjih primerno za mlajše otroke, kar nas že napeljuje na moralni diskurz o »koristno« preživetem prostem času. Kot smo videli, starši k temu vprašanju pristopajo na različne načine: s časovnimi omejitvami, z namerno slabšimi telefoni ali s čim več interesnih dejavnostih, ki jim predstavljajo aktivno in moralno sprejemljivejše preživljanje prostega časa otrok, ki pa glede na finančni vložek ni vsem enako dostopen.

Pohajanje kot vmesni prostor med produkcijo in potrošništvom

Benjamin Hunnicutt v razmišljanje o prostem času vpelje koncept vsakdana (*the Quotidian*), v okviru katerega lahko razumemo prosti čas kot »izkušnjo vsakdanjega življenja v zakulisju družbene dominacije« (2007: 62). Prav pohajanje lahko razumemo

kot eno izmed ključnih komponent vsakdana. Čepav je pohajanje predvsem hoja brez cilja in namena, pa vključuje tudi opazovanje, druženje in zabavo ter zadovoljstvo, ki izhaja iz druženja samega. Med pohajanje prištevam potepanje, sprehajanje in postopanje, v današnjih okoliščinah in izkušnjah otrok pa tudi skupna hoja ali vožnja s skirojem v šolo ali na interesno dejavnost vsebuje vidike pohajanja, čepav ima določen cilj in namen.

Omenila sem že, da so se tudi na Slovenskem otroci konec 19. in v začetku 20. stoletja pridruževali športnim in kulturnim posvetnim društvom, romanjem, sprehajanju na promenadi ter nedeljskim izletom v naravo in gore. Pregled del s področja etnologije priča, da je bila v 20. stoletju najočitnejša dejavnost otrok v prostem času igra, hkrati pa ta dela dokumentirajo širok spekter načinov preživljanja prostega časa, ki bi ga težko enoznačno kategorizirali kot igro. Predvsem delavski mestni otroci so imeli več prostega časa od kmečkih otrok, saj so ga preživljali tudi v potepanju, otroških klapah na ulicah in v neposredni soseski (Brumen 1995: 149; Kremenšek 1970: 30; Tomažič 1999: 53). Godina zapiše, da so imeli delavski otroci iz mariborskih predmestij prostega časa ob delu in učenju malo, vendar so »svoje dolžnosti mnogokrat uspešno združili z različnimi oblikami razvedrila in iger (npr. nabiranje borovnic z izletom v gozd ali s kopanjem v potoku)« (1992: 143). Ferlež dodaja, da je bilo med obema vojnama med delavskimi otroki v Mariboru priljubljeno tudi smučanje, sankanje in drsanje, poleti pa so deklice rade odhajale v gozd, kjer so nabirale rože in spletale venčke. Mestni park je predstavljal prostor za sprehode in igro. V njem so že med vojnama prirejali tudi organizirane otroške igre in tekmovanja (2005: 28–29). Tudi za ljubljansko predmestje Zelena jama je bilo značilno, da so otroci svoj prosti čas preživljali zunaj v širši okolici: »Otrokom je bila tukaj na voljo velika jama, igrali so se na travniku (kjer so bili tudi bajerji) pri tovarni za klej, zatekali so se tudi pod bližnje kozolce, hodili so v Taškarjev in Mohorjev boršt in poleti na Savo« (Kremenšek 1970: 32).

Tudi izkušnje staršev iz pričujoče raziskave pričajo, da je bilo pohajanje stalnica v izkušnjah otrok tako na podeželju kot v mestih. Nina (rojena 1980), ki je odraščala v okolici Ljubljane, je pripovedovala, da so se do petega razreda otroci igrali predvsem na dvoriščih, proti koncu osnovne šole »pa smo šle na sprehod, mal po gozdu«. Od staršev so že dobile tudi denar, da so obiskale kino v Domžalah ali pa se z avtobusom odpeljale v Ljubljano, kjer so se »mal po centru (sprehajale – op. p.)«. Pohajanje kot izkušnja vsakdana torej lahko vključuje tudi različna prevozna sredstva, poleg avtobusa tudi kolo. Matija (rojen 1980), ki je odraščal v Ljubljani, je potem, ko je v sedmem razredu dobil gorsko kolo, z bratom začel redno odhajati na kolesarske izlete v okolici Ljubljane, na Golovec, Orle in v Polhograjske dolomite: »Prideš domov, vržeš torbo v kot in se usedeš na kolo, prej preden maš kosilo. In sva šla od dveh, sva bla lahko ob štirih nazaj.« Vesna (rojena 1980), ki je odraščala v Dravljah, je pripovedovala, da sta šli s prijateljico peš iz šole v Šentvidu do draveljskih blokov. Večkrat pa so dekleta pohajala tudi v širši okolici: »Al smo po gozdu zabluzile, al ne vem, vedno smo neki zabluzile mal, pa se pogovarjale pa tko, al pa smo šle v drugo smer proti Vižmarjem, ko smo mele tud sošolke, pa pač smo tam, ne vem, kar hodil smo na obiske.« Tudi Vesna se spominja, da so pohajanje okoli desetega leta razširile na vožnjo z avtobusom: »Smo šli na bus, pa pol na zadnji postaji dol, pa mal okrog pogledat, tko je blo pač nek izlet v neznano.« Primož (rojen 1965), ki je odraščal na obrobju Nove Gorice, je omenil prav tako precej širok radij, ki so ga obvladovali s

prijateljji: »Mi smo ogromn pohajal, mi smo šli, tam je en kamnolom, pa smo šli gor plezat [...] smo se usedl na ponije pa smo šli po glavni cesti, tej magistralni cesti do Plav [...] se nas je zbral šter, pet in smo gonil tiste ponije tistih 20 kilometrov v vsako smer.« Tudi Ema (rojena 1975), ki je odraščala v Novi Gorici, se je spominjala, da so s kolesi že v drugi polovici osnovne šole odhajali vse do Solkana in Soče, poleti pa so s prijateljicami tudi same obiskovale bazen. Neža (rojena 1964), ki je odraščala v Prekmurju, je prav tako preživljala svoje otroštvo v družbi vrstnikov v igri po vasi, v gramozni jami, kjer so se pozimi tudi sankali, in med nabiranjem jagod. Hkrati je poudarila, da so doma imeli »disciplino« ter da so ji priučili »zlo velik odgovornosti«. Pohajanje v smislu prevelike razpuščenosti je v moralnem diskurzu torej lahko razumljeno tudi kot negativno: »Ampak spet pa ni tko, da bi rekla, da bi se potepala, da bi pa skoz okrog pletla, to pa ne. Ker tko včasih kakšni otroci vem, da so bli, jih je kar mama domov pol poslala, zdej je pa čas (da greste domov – op. p.).«

Čeprav v medijskem diskurzu prevladuje mnenje, da otroci danes preveč časa preživijo na spletu, fotografije, ki so jih otroci posneli v namene podoktorske raziskave, in pogovori ob fotografijah razkrivajo, da je pohajanje še vedno pomemben element vsakodnevnih izkušnje otrok, čeprav res v bolj okrnjeni obliki kot pri generaciji njihovih staršev. Prisotnost na družbenih omrežjih, kot je TikTok, in pohajanje se torej ne izključujeta, temveč obstajata kot sočasni vsakodnevni izkušnji otrok. Petošolka Iva, ki smo jo že spoznali v razdelku o TikToku, gre po šoli pogosto k svoji prijateljici, večkrat pa se jima pridruži tudi nekaj sošolcev: »Ta naš geng, danes pač tko rečejo [...] včasih gremo pred Mercator, k je tuki zraven, in tm se družmo in najprej si kupmo pač tko kkšne pijače pa za jest in tm se družmo neki časa in pol gremo pač vsi domov.« Prostor pred Mercatorjem je tudi sicer priljubljena točka zbiranja otrok po šoli, tako da se Ivi in njenim sošolcem pogosto pridružijo tudi prijatelji iz višjih razredov. Iva se s prijatelji odpravi tudi do trgovine s sladkarijami, ki »je tud kr daleč, pa si gremo tko kej kupt, ful je dobr«. Fotografije, ki jih je posnela Iva, so odsevale čas, ki ga s sošolko in sošolci preživi v druženju in »hecanju« na poti iz šole, pred Mercatorjem, pri sošolki doma in med sprehajanjem sošolkega psička. Pravi, da »Pred Mercatorjem se sam pogovarjamo in se tko hecamo pa tko [...] smo pol šli še mal k njej (na sošolkin dom – op. p.) [...] pol tam smo bli neki časa in smo se tud hecal pa tko«. Naslednjega dne se je Iva s sošolko odpravila na hambruger v Lars&Sven: »V bistvu tko, ker sva se hotli en dan sami družt in pol sva šli in pol kao lohk greva v Lars&Svena, k je kle blizu – jaaa in tko.« Nazaj grede sta med potjo naredili še precej fotografij in se za hec pogovarjali v angleščini, iz česar se je spontano razvila igra, pri kateri sta se pretvarjali, da sta angleški turistki, »zato ker tko zgledaš ko turistka, ko tko fotkaš«.

Tudi devetošolec Jan, ki obiskuje isto osnovno šolo, se po pouku pogosto s sošolci zadrži v okolici šole, skupaj gredo na sprehod do centra Ljubljane, se med potjo pogovarjajo, zavijejo v trgovino in si kupijo »kakšno pijačo, pa kej za jest na hitr«. Šestošolka Zala, ki odrašča na obrobju Ljubljane, je pripovedovala, da s skirojem obišče sošolko, ki je oddaljena več kot kilometer, s prijateljicami pa se odpravijo tudi dlje. S prijateljico se s skirojem vozita tudi na kilometer in pol oddaljeno interesno dejavnost. Zala je povedala, da se v svojem prostem času »dvakrat, trikrat na teden« družī s svojimi prijateljicami ali kot pravi, »velikrat gremo k šoli, al pa tam je ena podrta hišca na drevesu, sva jo

našla z bratom mojim in pol vedno, ko gremo na kakšen sprehod s prijatelji, gremo tja in probamo nekaj popravt, ker je mal tko bolj podrti«. Zalina mama Neža je ob tem izpostavila pomen širše okolice oziroma sošeske, ki otrokom omogoča varnost, samostojno gibanje, prosto igro in druženje z vrstniki: »Sej majo vsak svoje aktivnosti, organizirane dejavnosti seveda niso prosta igra, meni se zdi prosta igra fajn čez vikend, k se dobijo kle v tem gozdu pa si delajo vilo botaniko, pa si tam na unem drevesu delajo sami hiško, karkol že iz tistega nastane, to so take stvari, k jih noben ne spodbuja pa noben kej ne kritizira, al pa grejo skupaj s kužijem, se pokličejo, pozvonijo en pr drugem.«

Moralni diskurz o primernih oblikah prostega časa izhaja iz delovne etike, ki je osrediščena na produktivnost in koristno preživeti čas, kar je prikazal že Foucault (1984: 149–150; gl. tudi Pezelj 2016). Vendar pa je moralni diskurz izrazito odraslo-centričen. Raziskava, ki vključuje tudi izkušnje otrok samih, kaže na razkorak med izkušnjami otrok ter medijskim diskurzom in perspektivami odraslih, kjer pogosto zaznamo, da so otroci dandanes preveč obremenjeni s preštevilnimi interesnimi dejavnostmi in da preveč časa preživijo na spletu. Kot je prikazala raziskava, ki je s pomočjo participativne fotografije vključila perspektive otrok, je vsaj za nekatere otroke izkušnja pohajanja še vedno pomemben del njihovega vsakdana. Dejstvo, da kadar govorimo o prostem času otrok, pohajanje skoraj ne obstaja več v imaginariju odraslih, je le dokaz več, da gre za izkušnjo, ki se izogiba družbenemu nadzoru ter obstaja onkraj produkcije in potrošništva.

Zaključek

Številni avtorji poudarjajo, da se prosti čas nenehno giblje znotraj moralnega diskurza in vprašanja, kakšne so primerne oblike preživljanja prostega časa (Cook 2007; Harrington 2007; Hunnicutt 2007). V tem pogledu se izpostavlja predvsem prosti čas kot pasivna oblika bivanja nasproti bolj aktivnemu in ustvarjalnemu udejstvovanju oziroma »koristno« preživetem času (Cook 2007: 310). Tako pohajanje kot družbeno omrežje TikTok, v kolikor gre le za gledanje in ne tudi ustvarjanje videov, lahko razumemo kot antitezo aktivnemu in ustvarjalnemu preživljanju prostega časa. Vendar se prosti čas in pomeni, ki mu jih pripisujemo, vedno porajajo znotraj družbenih odnosov in ekonomskih odnosov moči (Cook 2007: 313). Daniel Cook se zoperstavi esencionaliziranemu pogledu na prosti čas in zapiše, da se je ideja »avtentičnega« prostega časa pojavila v 19. stoletju v obdobju industrializacije, ko so se sočasno pojavile tudi ideje o neokrnjeni naravi, nedolžnem otroštvu ter povečevanju plemenitega divjaka (2007: 310–311).

Potencialno imata pohajanje in čas, ki ga otroci preživijo na TikToku, nekatere skupne karakteristike, kot so brezciljnost, zabava in druženje. Iz preteklosti poznamo primere, ko je bilo pohajanje kot primer neproduktivne dejavnosti v domeni brezdelja sankcionirano kot grožnja družbenemu redu, ki je v svoje središče postavilo delo (Foucault 1984; Pezelj 2016). Toda pohajanje je izkušnja z dolgo zgodovino, medtem ko se s spletom soočajo šele prve generacije otrok in si zato težko zamišljamo nove oblike nadzora in sankcioniranja pod taktirko nevidnih algoritmov. Z digitalno revolucijo se namreč porajajo tudi nove oblike »dela«. Shoshana Zuboff (2019) zapiše, da uporabniki tehnologije (pametnih telefonov, računalnikov in tablic), med katere sodijo tudi otroci, niso potrošniki ali stranke, temveč surovina (*raw material*). Algoritmi namreč nenehno

črpajo podatke o izkušnjah uporabnikov, pri čemer se soočamo s totalno komodifikacijo človeškega bitja. Celotno uporabnikovo življenje in njegova bit od čutenja, dejanj do preferenc generirata vedenjske podatke, ki jih Google, Facebook, Apple in Microsoft prodajajo svojim strankam ter ustvarjajo dobičke prav zato, ker so jim ti podatki na voljo brezplačno.

Čeprav sem pohajanje označila za dejavnost, ki obstaja v polju vsakdana onkraj družbenega nadzora, ta res ostaja nevidna pogledu odraslih, ne uide pa nujno novim oblikam nadzora. S tem, ko imajo otroci svoje pametne telefone, algoritmi namreč lahko sledijo tudi njihovi lokaciji in drugim dejavnostim med pohajanjem. Otroci se torej tako med pohajanjem kot pri TikToku izogone fizičnemu nadzoru odraslih, ne pa nujno nadzoru algoritmov. Po drugi strani TikTok nakazuje, kako se meja med potrošništvom in produkcijo pa tudi med prostim časom in delom briše. Tudi na TikToku namreč »uspešni« uporabniki lahko postanejo vplivneži, ki svoj »prosti čas« obrnejo v vir zaslužka, s tem ko v zameno za plačilo promovirajo določene blagovne znamke. Čas, ki ga preživijo na TikToku, torej ni več pasivno preživet čas, temveč postane »koristno« preživet čas. V okviru nove delovne etike, ki v središče postavlja podjetniški neoliberalni subjekt, se torej s pomočjo algoritmov vzpostavljajo tudi nove oblike discipliniranja (Foucault 1984).¹

REFERENCE

ARIÈS, Philippe

1991 *Otrok in družinsko življenje v starem režimu*. Ljubljana: ŠKUC: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

BERARDI, Franco Bifo

2013 *Duša na delu*. Ljubljana: Maska.

2015 *And: Phenomenology of the End*. Cambridge: MIT Press.

BRUMEN, Borut

1995 *Na robu zgodovine in spomina: Urbana kultura Murske Sobotne med letoma 1919 in 1941*. Murska Sobota: Pomurska založba.

COOK, Daniel Thomas

2004 *The Commodification of Childhood: The Children's Clothing Industry and the Rise of the Child Consumer*. Durham: Duke University Press.

2007 Leisure and Consumption. V: C. Rojek [idr.] (ur.), *A Handbook of Leisure Studies*. New York: Palgrave Macmillan, 304–316.

CUNNINGHAM, Hugh

1995 *Children and Childhood in Western Society since 1500*. London in New York: Longman.

ČERIN, Ančka [idr.] (ur.)

1983 *Pionirska organizacija v Sloveniji 1942–1982*. Ljubljana: ZPMS.

ERDEI, Ildiko

2004 "The Happy Child": As an Icon of Socialist Transformation: Yugoslavia's Pioneer Organization. V: J. Lampe in M. Mazower (ur.), *Ideologies and National Identities: The Case of Twentieth-Century Southeastern Europe*. Budapest: Central European University Press, 154–179.

2006 Odrastanje u poznom socijalizmu – od 'pionira malenih' do 'vojske potrošača'. V: L. Čale Feldman in I. Prica (ur.), *Devijacije i promasaji: Etnografija domačeg socijalizma*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 205–240.

EVANS, Gillian

2006 *Educational Failure and Working Class White Children in Britain*. New York: Palgrave Macmillan.

¹ Besedilo je nastalo s finančno podporo Javne agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije v okviru podoktorskega projekta z evidenčno številko Z6-1881 in raziskovalnega programa P6-0088.

- FEDERICI, Silvia
2012 *Revolution at Point Zero: Housework, Reproduction, and Feminist Struggle*. Oakland: PM Press.
- FERLEŽ, Jerneja
2005 Igre in igrače v Mariboru med obema vojnoma. *Folkloristik* 1: 28–32.
- FOUCAULT, Michel
1984 *Nadzorovanje in kaznovanje*. Ljubljana: Delavska enotnost.
- FRIEDMAN, Levey Hillary
2013 *Playing to Win: Raising Children in a Competitive Culture*. Berkeley: University of California Press.
- GODINA, Maja
1992 *Iz mariborskih predmestij: O življenju in kulturi mariborskih delavcev v letih 1919 do 1941*. Maribor: Založba Obzorja.
- GORZ, André
1999 *Reclaiming Work: Beyond the Wage-Based Society*. Cambridge: Polity.
- GRBIN, Branka
2019 Kaj je TikTok: Omrežje, ki je obnorelo mlade, starši pa ga ne razumejo. *Siol.net* 8. 12. 2019 <<https://siol.net/trendi/odnosi/kaj-je-tiktok-omrezje-ki-je-obnorelo-mlade-starsi-pa-ga-ne-razumejo-intervju-video-513621>> [22. 4. 2020].
- HARRINGTON, Maureen
2007 Family Leisure. V: C. Rojek [idr.] (ur.), *A Handbook of Leisure Studies*. New York: Palgrave Macmillan, 417–432.
- HARRIS, Olivia
2007 What Makes People Work? V: R. Astuti, J. P. Parry in C. Stafford (ur.), *Questions of Anthropology*. Oxford [itd.]: Berg, 137–165.
- HUNNICUTT, Benjamin K.
2007 The History of Western Leisure. V: C. Rojek, Rojek, S. Shaw and A. Veal (ur.), *A Handbook of Leisure Studies*. New York: Palgrave Macmillan, 55–74.
- JERAJ, Mateja
2012 Otroci socializma: Skrb za otroke v Sloveniji po drugi svetovni vojni. V: A. Škoro Babič [idr.] (ur.), *Zgodovina otroštva = History of Childhood*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 624–638.
- KOCH, Manfred
2013 *Lenoba: Težavna disciplina*. Ljubljana: Študentska izložba.
- KOVAČIČ, Tanja in DOLAN, Pat
2017 The Relevance of Civic Engagement for Child and Youth Welfare: Lessons learnt from Socialist and Post-socialist Slovenia. V: P. Dolan [idr.] (ur.), *The Routledge Handbook of Global Child Welfare*. New York: Routledge, 124–136.
- KREMENŠEK, Slavko
1970 *Ljubljansko naselje Zelena jama kot etnološki problem*. Ljubljana: SAZU.
- KUSSEROW, Adrie
2004 *American Individualisms: Child Rearing and Social Class in Three Neighborhoods*. New York: Palgrave Macmillan.
- LAREAU, Annette
2003 *Unequal Childhoods: Class, Race and Family Life*. Berkeley: University of California Press.
- LAZAR, Tina
2006 *Odraščanje in popularna kultura osemdesetih let dvajsetega stoletja v preteklih in sodobnih opredelitvah: Diplomsko delo*. Ljubljana: [T. Lazar].
- NIEWENHUYNS, Olga
1996 Paradox of Child Labor and Anthropology. *Annual Review of Anthropology* 25: 237–251.
- PEZELJ, Andrej
2016 *Umetnost in disciplina: Zgodovina urjenja umetnikov, tkalcev in beračev v klasični dobi*. Ljubljana: Založba/*cf.

- PUŠNIK, Maruša
2010 Flirting with Television in Socialism: Proletarian Morality and the Lust for Abundance. V: B. Luthar in M. Pušnik (ur.), *Remembering Utopia: The Culture of Everyday Life in Socialist Yugoslavia*. Washington: New Academia Publishing, 227–258.
- RAVNIK, Mojca
1981 *Galjevica*. Ljubljana: Partizanska knjiga.
- SALECL, Renata
1991 *Disciplina kot pogoj svobode*. Ljubljana: Krt.
- SAMARAS, Thanassis
2017 Leisure in Classical Greek Philosophy. V: K. Spracklen [idr.] (ur.), *The Palgrave Handbook of Leisure Theory*. London: Palgrave Macmillan, 229–247.
- SITAR, Polona
2017 »Ne le kruh, tudi vrtnice!«: Potrošnja, tehnološki razvoj in emancipacija žensk v socialistični Sloveniji. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- SPRACKLEN, Karl
2017 Rational Theories of Leisure. V: K. Spracklen [idr.] (ur.), *The Palgrave Handbook of Leisure Theory*. London: Palgrave Macmillan, 223–227.
- STARC, Gregor
2010 Sportsmen of Yugoslavia, Unite: Worker's Sport between Leisure and Work. V: B. Luthar in M. Pušnik (ur.), *Remembering Utopia: The Culture of Everyday Life in Socialist Yugoslavia*. Washington: New Academia Publishing, 259–288.
- STUPANOVA, Milica
1932 *Kako vzgojim svojo deco: Za kmečke, meščanske in proletarske matere*. Maribor: Ljudska tiskarna.
- TOMAŽIČ, Tanja
1999 *Igrače: Zbirka Slovenskega etnografskega muzeja*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej.
- VEBLEN, Thorsten
1998 Razkazovalna potrošnja. *Časopis za kritiko znanosti* 26 (189): 227–240.
- VODOPIVEC, Nina
2012 Samoodgovornost – paradigma sodobne modernizacije: Izziv ali grožnja. V: A. Studen (ur.), *Pomisli na jutri: O zgodovini (samo)odgovornosti*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 232–245.
- WEBER, Max
1988 *Protestantska etika in duh kapitalizma*. Ljubljana: ŠKUC: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- ZAJC CIZELJ, Ivanka
2012 Pionirska organizacija – otroštvo med igro in dolžnostjo. V: A. Škoro Babić [idr.] (ur.), *Zgodovina otroštva = History of Childhood*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 639–650.
- ZUBOFF, Shoshana
2019 *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*. New York: Public Affairs.

BESEDA O AVTORICI

Dr. Barbara Turk Niskač je podoktorska raziskovalka na Inštitutu za slovensko narodopisje. Leta 2016 je na oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo doktorirala z doktorsko disertacijo *Med igro in delom: Etnografska raziskava učenja v zgodnjem otroštvu*, v okviru katere je v dveh slovenskih vrtcih raziskovala odnos med igro, delom in učenjem v predšolskem obdobju. S podoktorskim projektom nadaljuje raziskavo o konceptualizaciji dela, igre in prostega časa med osnovnošolskimi otroki in njihovimi družinami.

SUMMARY

Fragments of free time: Children's free time between production and consumerism

In contrast to the world of adults, where the concept of free time is shaped in relation to work or as its opposite, in childhood free time is shaped mainly in relation to schooling as the activity which in childhood takes on the role of work. In ancient Greece, free time (*otium*) represented a goal, while work (*negotium*) was the means for reaching this goal. Only with the rise of capitalism and the industrial revolution was this turned upside down and people no longer work in order to live, but live in order to work. In this context, free time becomes only a means of regenerating the workforce and increasing productivity. Within the neoliberal economy, the dividing line between work and free time is noticeably being erased. And how is children's free time shaped in present times? The article deals with two ways in which children spend their free time. Wandering around is tied to the concept of the everyday (*quotidian*) and presented as an experience which has so far avoided social control and exists beyond production and consumerism. Examples are known from the past when wandering around was subjected to sanctioning precisely because it represented a threat to the social order, which placed work or "usefully" spent time at the centre. Nevertheless, the study which also includes talking to children, shows that in everyday experience wandering around still represents an important childhood experience. The social network TikTok, which transitions from the function of fun to new forms of consumerism, and at the same time to new forms of production, is placed in the context of the erasure of the dividing line between work and free time in the era of the neoliberal economy, which is establishing a new work ethic and, through the digital revolution, also new forms of control and discipline.